

Gör vi dygd av tvånget och kvinnor till mäns motsatser?

En kritiskt självreflexion om feministers lust till ett "kvinnligt väsen"

Annika Forssén

När vi i och genom vår forskning lyfter fram kvinnors arbeten, styrkor och kompetenser - som de formats i vårt könsuppdelade samhälle - bidrar vi till att stärka många kvinnor. Det är också vår avsikt. Men finns där några risker i ett sådant projekt? Kan vårt nödvändiga synlig- och värdiggörande förstärka, eller åtminstone brukas till att förstärka, rådande normer?

Tenderar vi dessutom att generalisera i alltför hög grad, göra kvinnor lika, och därigenom förbise sådant som bryter mönster och visar på möjligheter till förändring? Några enkla svar eller lösningar på dessa frågor finns inte men med en självkritisk granskning av våra egna förhållningssätt, teorier och metoder kan våra tankebanor måhända förändras.

Annika Forssén är specialist i allmänmedicin och doktorand med knytning till Institutionen för Arbetsvetenskap, Luleå Tekniska Universitet och Institutionen för Allmänmedicin, Umeå Universitet.

Feminismen tror på kvinnan, hon är dess käraste fetisch. Feminismen vill "frigöra" kvinnan, vill "representera" henne, vill "uppvärdera hennes erfarenheter". Feminismen älskar kvinnan. Det är en kärlek som har förvandlat henne till en utopi, till en dröm om en annan värld, en bättre ordning. När det är svårt att leva i denna värld, letar vi efter en annan. Så uppstår religionernas himmelrik - och så uppstår feminismens kvinna. Hon blir havande med *ett alternativ* till det nuvarande. Hon blir en utväg; om *hon* hade fått bestämma hade kriget varit färre, miljöförstörelsen mindre, rasismen mer sällsynt. Feminismens kvinna blir ofta en dröm om godhet..."

Nina Björk. "Under det rosa täcket", (1) sid 12

När jag, tillsammans med Gunilla Carlstedt, för några år sedan planerade det forskningsprojekt som vi ännu befinner oss mitt uppe i, utgjorde våra erfarenheter som kliniskt verksamma läkare en väsentlig utgångspunkt.

Vi hade sett många kvinnor bli misstolkade i sitt lidande, och inte sällan själva haft svårt att förstå deras symptom, därför att deras arbete i hög grad förblev "osynligt" - eller snarare osynliggjort. Inte minst gällde detta det vi brukar kalla obetalt arbete. Att sätta sig in i kvinnors (som grupp) många olika arbetsinsatser - i ett samhälle präglad av arbetsdelning efter kön - framstod således som en väsentlig uppgift för vår forskning. Utifrån detta var vår avsikt att söka förstå något av de komplexa sambanden mellan de olika arbetena och hälsa, såväl som ohälsa, för kvinnorna. Forskningen är kvalitativ och bygger på upprepade samtal/intervjuer med tjugo strategiskt utvalda kvinnor, födda på 1910- och 20-talen. Under projektets gång har själva *begreppen* - arbete, hälsa och ohälsa - och deras innebörder kommit att stå alltmer i fokus. (Se även Gunillas Carlstedts artikel) (2,3).

Mitt bidrag här handlar om en oro jag känner i förhållande till de resultat och tankegångar som jag utvecklade när jag analyserat och reflekterat kring kvinnornas livshistorier - såsom de berättat dem för oss - och samtidigt förhållit mig till feministisk teori på området.

Att svara an

I kvinnornas liv ter sig "arbete", "välbefinnande" och "lidande" tätt sammanflätade. Inte sällan har då också våra försök att spalta upp och kategorisera deras erfarenheter blivit omöjliga - utan grova förenklingar. Detta har gett oss insikten att begrepp som "arbete", "välbefinnande" och "lidande" (de senare ej avsedda att direkt översättas till "hälsa" respektive "ohälsa"), kan vara ömsesidigt överlappande, och inte åtskilda, till sina faktiska innehåll. Ett exempel på detta är det omfattande *ansvarstagande* som vi finner hos många av kvinnorna; att ta ansvar utgör arbete men samtidigt även välbefinnande och plåga för dem. De har tagit, och tar ännu vid hög ålder, i stor utsträckning ansvar *för andra* - vare

sig de riktigt "vill" det eller inte. Tvingande krav kan upplevas komma inifrån såväl som utifrån. Genom åren har de strävat och tänjt sig för att "räcka till". Ansvarsarbetet har inneburit och fört med sig fysisk och psykisk utmattning och utslitning, oro, skuld - det har bundit och begränsat, blivit till hinder för förändring etc. Men ansvarstagandet har också tvingat till förändring, inneburit och medfört makt, inflytande, glädje, stolthet och, inte minst, självvärde och mening.

Kvinnornas ansvarsarbete har, till stor del, utförts inom områden som i vårt könsuppdelade samhälle "blivit" kvinnors - hem, barn, relationer både i hemmet och på förvärvsarbetet, vård av hälsa hos andra än dem själva, vård av sjuka etc. Flera av dem förmedlar besvikelse, sorg och ilska över att så få i deras omgivning sett deras stora arbete. Att ansvaret överlämnats till, och axlats av, dem har inte sällan gjorts synligt först om de "misslyckats" - då skulden blivit deras. Kvinnornas "svarande an" mot andras krav och behov utgör således arbeten som till stor del döljs av våra gängse värderingssystem. Att göra detta, i vår tid och vår kultur *könstypiska* ansvarstagande, märkbart, förstå innebörden och nödvändigheten av det, liksom vad det betyder för kvinnorna själva, har därför blivit angeläget för oss. Det är därtill en nödvändighet för att kunna analysera *sambandet* mellan arbete, hälsa och ohälsa.

Vi är inte de första kvinnoforskarna som valt att uppmärksamma kvinnors specifika ansvarstaganden. Ur liknande strävanden efter att göra synligt, tolka och förstå många kvinnors ansvarstagande, har t ex *begreppet ansvarsrationalitet* skapats och tillämpats, - främst i relation till förvärvsarbete. Då har kvinnor jämförts med män och i arbetssituationer befunnits vara bärare av, såväl ett annorlunda, som en högre grad av, ansvarstänkande. Förhållningssättet "ansvarsrationalitet" har i den teoretiska modellen fått "tekniskt begränsad rationalitet" som "manlig motsats". Den ansvarsrationalitet som beskrivits hos kvinnorna betraktas av dem som använder modellen som förhållningssätt och kompetenser som (många) kvinnor utvecklat under rådande könsarbetsdelning - och ses således inte som biologiskt nedärvda. Begreppen utgör tankemodeller, konstruktioner, och gör inte anspråk på att vara "hela sanningen" (4).

Kvinnornas 'svarande an' mot andras krav och behov utgör arbeten som till stor del döljs av våra gängse värderingssystem

Vårt synliggörande och 'värdiggörande' av kvinnors ansvarstagande sker i ett samhälle som inte enbart är könsuppdelat. Relationen mellan könen är också hierarkisk

Att på olika vägar synliggöra och visa på värdet i de kompetenser som många kvinnor utvecklat under rådande könsarbetsdelning är emellertid långt ifrån problemfritt. Som jag ser det uppstår svårigheter och risker på flera nivåer: I vår egen tolkning och förståelse av vårt material - som feministiska forskare; när vi förmedlar våra resultat och teorier till andra - inom och utanför den akademiska världen; och när tolkningar och teorier brukas i övrigt samhällsliv - inte minst i massmedia och politik.

Vårt synliggörande och "värdiggörande" av kvinnors ansvarstagande sker i ett samhälle som inte enbart är könsuppdelat. Relationen mellan könen är också *hierarkisk*, med männen som överordnade och norm. Denna hierarkisering, dess upprätthållande och återskapande, deltar vi alla i - även om vi som feminister medvetet strävar efter att riva ner den. Detta innebär bl a att män (jag talar om män respektive kvinnor som grupper), deras göranden och värderingar, såväl som den vetenskap grupper av män utvecklat utifrån en maktposition, i hög grad kommer att utgöra mall och *referens* i våra sätt att tänka. När kvinnors arbete, i detta fall ansvarsarbetet, skall göras synligt och ges ett tydligt och positivt värde, tenderar vi att definiera och värdera det i *polemik* mot rådande mansdominans. (Detta blir enligt min mening tydligt i modellen om ansvarsrationalitet.) Att tänka i dualismer ligger sedan nära till hands - vana som vi är att tänka i motsatser. Vad betyder detta för *vad* vi ser, *hur* vi ser, *hos vem* vi ser - och hur vi *värderar* det vi ser? Vad sätter ramar och gränser för vårt tänkande?

Begreppet Afrika - Begreppet Kvinna

Sandra Harding berör denna problematik i sin bok *The Science Question in Feminism*. Hon drar en för mig intressant parallell till "begreppet Afrika" - en generaliserande beteckning av en mängd folkslag och länder som får representera det "naturliga" och "ursprungliga" men också det "mörka" och "farliga" i jämförelse med västerlandet - som hon ser som utvecklat ur europeiska exploateringsbehov. Hon skriver (5) (s 172-173):

"A correlative problem occurs in the feminist literature. "Woman" and "femininity" are concepts created through and central to masculine dominance projects. Once we recognize that gender differences are socially created, we notice that only within the cultural projects of masculine-dominated societies does it become important to emphasize what we can now see are cultural differences between the genders and to insist on the fundamental sameness of women in every culture.

... Thus to focus on women's world view, or the feminine world view, paradoxically supports a masculinist conceptual scheme."

Harding pekar således på problemen med "kvinna" och "kvinnlighet" som begrepp och de *generaliseringar* som vi "tvingas" till i vårt köns- och maktuppdelade samhälle; Då kvinnor blir behandlade som en grupp i samhället får de/vi därför mycket gemensamt - inte minst mindre makt och auktoritet än män, och en kroppslig utsatthet. Det har således varit, och är i högsta grad fortfarande, politiskt nödvändigt att generalisera - för att få syn på de många villkor som är gemensamma för majoriteten kvinnor och för att kunna föra kamp mot underordning och diskriminering. Om detta torde de flesta av oss vara eniga.

Problemen uppstår när *sammanhangen* för de nödvändiga generaliseringarna görs, eller tillåts bli, osynliga, när förenklingar inte ses som de strategier de är. Då riskerar vi att påföra kvinnor en form av "social" essens - särskilda egenskaper, förmågor (och därav behov) - som andra gärna gör till biologiskt grundade. (Jag går här inte in på diskussionen om begreppet essens, eller accidens. För detta hänvisas till Ulla Holm. Kvinnor "blir" annorlunda än män, nyanser och skillnader mellan kvinnor utplånas - med Nina Björks ord: -"position" blir till "väsen". Gör vi kvinnors göranden och handlanden synliga och "värdiga" på ett sådant sätt, kan vi spela könsmaktsystemet i händerna och själva få svårt att se de skillnader och "sprickor i fasaden" som skulle kunna utgöra möjligheter till förändring.

Från är till bör till blir

Den feministiska filosofen Ulla Holm har i sin bok "Modrande och praxis" diskuterat hur lätt det i vårt

Kvinnor 'blir' annorlunda än män, nyanser och skillnader mellan kvinnor utplånas - med Nina Björks ord - "position" blir till "väsen"

samhälle blir att kvinnor "bör" vara på ett visst sätt, bara för att de "är" kvinnor - och att kvinnor i den praktik som följer av detta bör formas och formar sig, "blir". Hon skriver - och som titeln uttrycker handlar det om modrande (6) (s105-106):

"I självbilder brukar vi koppla vad vi tror att vi ÄR till hur vi tror att vi BÖR vara. ... En huvudtes några kapitel framöver är att kvinnors ÄR sedvanemässigt har kopplats till ett institutionaliserat BÖR. Är jag kvinna kan jag enligt tanken om moderskap-som-social-institution oftast ersätta en naturlig mor, även om jag aldrig har fött. Ställer jag inte upp eller misslyckas är jag "onormal". Så omvandlar det sociala trycket den jag ÄR i riktning mot den jag enligt föreställningen BÖR vara.

.....

Och en mor sitter knappast stilla och ÄR. Hon GÖR. Hon utövar moderskap. ... i utövandet kan jag forma specifika vanor, dispositioner, färdigheter, benägenheter, dygder, laster... Dessa kan bli så mycket del av mig att de förkroppsligas till en "andra natur". Jag BLIR. ... Så länge bara vissa människor formar sig inför och genom moderskap, så länge kommer vi att känna igen dem som under lång träning blivit mödrar. Dispositionen kan ha över-spridning till andra relationer, t ex att serva vuxna karlar som mycket väl klarar sig själva."

Att visa att något "är bra" går lättare om vi har en motsats att ta avstånd ifrån. I sammanhang där vi strävar efter att synliggöra och uppvärdera kvinnors arbete tycks män och deras arbete tämligen "självklat" bli vår motsats, - de utgör ju redan norm i samhället. Sker uppvärderingen av kvinnors arbete inom ramarna för ett motsatstänkande, - med erfarenheter från och rättmätig vrede över mäns dominans - ja, då blir kvinnoarbetet gärna bättre än mäns. Och om det kvinnor gör har bättre kvalitet än det män gör tenderar kvinnor - i egenskap av kvinnor - att också "bli" (i betydelsen betraktas som) bättre än män (7). Från detta är det sedan inte långt kvar till ett tänkande som går i cirkel; att kvinnor, bara för att de är kvinnor, *bör* vara "goda" och moraliskt bättre än män - i fallet ansvar, mer ansvarstagande än män.

Att tänka i dualism ligger nära till hands - vana som vi är att tänka i motsatser

Av tvånget har blivit en dygd - kvinnor bör vara moraliskt bättre än män

Kvinnors självvärde i en tudelad värld

Hos flera av de kvinnor vi intervjuat kan vi se att deras självvärde i hög grad beror på att de axlat och klarat av "sina" olika ansvar för andra. Inte minst har de strävat efter att vara, och *velat* vara goda hustrur och goda mödrar. När vi lyfter fram kvinnornas ansvarstagande för att visa på deras arbete, styrka och kompetens, bidrar vi till att stärka dem och deras självrespekt. Detta är också vår avsikt.

Hur vi gör detta är emellertid avgörande för vad vi till sist åstadkommer. Om kvinnors självvärde i vårt samhälle redan vilar på att de ska motsvara de krav som ställs på dem därför att de är kvinnor - att vara mer moraliska och ansvarstagande gentemot andra, än män - kan vårt nödvändiga synliggörande förstärka, eller åtminstone brukas till att förstärka, rådande normer. Följden kan lätt bli att våra informanter, liksom andra kvinnor, känner kravet än starkare på sig att axla möjliga såväl som omöjliga ansvar för att vara "bra nog". Och de som inte gör så, utan väljer andra, och kanske mer "manliga" uppgifter och ansvar löper risk att inte bli betraktade som "riktiga" eller "goda" kvinnor. Av tvånget har blivit en dygd - kvinnor bör vara moraliskt bättre än män.

Kvinnor kan säkert, såsom tillhörande det "andra könet", uppleva sig stärkta av att beskrivas som bättre än män. På sikt blir en sådan strategi emellertid ytterligt konserverande. Vi löper risk att närma oss ett sociobiologiskt synsätt. Obehagligt nog kan effekten bli att männen befrias från sådant som "blir" kvinnospecifika ansvarstaganden.

Enligt min mening ser vi sådana förskjutningar i många sammanhang i Sverige idag, inte minst i politiken. Ett exempel är det förslag som restes av några socialdemokratiska politiker (kvinnor) i akt och mening att undanröja risken för fortsatt ekonomiskt fiffel bland de socialdemokratiska politikerna; en tid framöver skulle endast kvinnor tillsättas på högre politiska poster. Förslaget handlade inte om "varannan damernas", dvs jämställdhetsfrågor, utan byggde underförstått på att kvinnor kunde ses som en garant mot oegentligheter av förekommande sort. Förslaget fick både ris och ros - det senare bl a från en välkänd "machoman". Själv

fann jag mig plötsligt hysa samma åsikter som många gamla kvinnomotståndare i frågan.

Strategier bort från kvinnocentrerad essensialism

Hur ska vi då hantera risken att skapa kunskap om kvinnors handlande där bemötandet av manlig dominans resulterar i spegelvändningar och essensialism? Hur ska vi få fram mångfald och variation utan att förlora i klarhet och politisk kraft? Jag har inga svar men ser *medvetenheten om risken* som en väg att åtminstone börja förhålla sig till densamma. Vi måste reflektera över vart våra metoder och teorier kan leda oss och, framför allt, vi måste sträva efter att förändra våra tankebanor bort från det *dualistiska tänkande* vi så lätt tycks hamna i.

I mitt och Gunillas forskningsarbete har vi med tiden gjort varandra uppmärksamma på att vi, när vi skriver om och diskuterar våra fynd, ibland alltför lätt "glider" från "våra" kvinnor till (alla) "kvinnor". Det har således blivit allt nödvändigare att återkomma till frågan; för vem är fynden giltiga? Vi behöver göra sammanhang och historia synliga för oss själva, och dem vi skriver för, för att frågan om överförbarhet skall gå att ta ställning till. Detta kräver bland annat att vi gång på gång återvänder till grundmaterialet - intervjuerna - för att se att vi inte drar andra slutsatser än dem sammanhanget tillåter. Våra resultat blir inte heller några allmängiltiga *sanningar*. Däremot bör de vara giltiga för de kvinnor vi intervjuat och den vidare generaliseringspotentialen får prövas av andra.

Att vi är starkt identifierade med vårt material - så att vi valt forskningsområde utifrån en solidaritet med många kvinnor och att vi känner igen oss själva i det kvinnorna berättar om - ser vi som en tillgång. Men identifikationen kan också öka risken för ogiltiga generaliseringar. Vårt urval är strategiskt, vilket innebär att vi valt kvinnor med så olika livserfarenheter som möjligt (där finns många begränsningar). Kvalitativ forskning handlar om "kvalitet" och inte om mängd. Ändock kan vi ibland få svårt att hantera de skillnader och nyanser som finns mellan kvinnorna. De tjuo olika kvinnorna, med sina vitt skilda erfarenheter och kompetenser (- när det t ex gäller ansvarstagande -) riske-

Hur ska vi få fram mångfald och variation utan att förlora i klarhet och politisk kraft?

rar således att fogas samman av oss på ett sätt som gör dem mer lika än de egentligen är. Så sker också därför att det är ett metodproblem att synliggöra den mångfald av olikheter och nyanser som materialet innehåller; att fokusera på det som är gemensamt, framför det som skiljer, kan vara både väsentligt och nödvändigt för att göra bilden tydlig. Nyanser och motsägelser tar utrymme - och kan förvirra. - Arbetet med detta går vidare.

Jag menar således att det är väsentligt att vi som feministiska forskare vågar sätta in fråga - också det vi själva gör. Vi måste inse att även vi är "delar av problemet", vi deltar i skapandet och upprätthållandet av gängse föreställningar och tankesätt. Gör vi oss, å andra sidan, medvetna om denna vår delaktighet blir möjligheterna till förändring desto större (8,9,10).

Tack till Christina Mörtberg som hjälpte mig att se klarare!

REFERENSER

1. Björk N: Under det rosa täcket. Om kvinnlighetens vara och feministiska strategier. Danmark, Wahlström och Widstrand, 1996.
2. Carlstedt G, Forssén A: Kvinnors arbetsliv och hälsa. Utgångspunkter för ett projekt. Rapport, Högskolan i Luleå, TULEÅ 1991:14.
3. Forssén A: Women's Work, Health and Ill health - concepts in question. Research report. University of Luleå; Tuleå 1995:30
4. Gunnarsson E: Att våga våga jämt. Om kvalifikation och kvinnliga förhållningssätt i ett tekniskt industriarbete. Doktorsavhandling, Tekniska Högskolan i Luleå; 1994:157 D.
5. Harding S: The Science Question in Feminism. Stony Stratford: Open university Press, 1986.
6. Holm U: Modrande & praxis. En feministfilosofisk undersökning. Göteborg: Daidalos, 1993.
7. Lundgren E: Det får då være grenser for kjønn. Voldelig empi og feministisk teori. Universitetsforlaget, Oslo 1993.
8. Gulbrandsen E: The Reality of our Fictions. Notes towards accountability in (techno)science. Lic.thesis, Tekniska Högskolan i Luleå, Luleå; 1995:20L.
9. Mörtberg C: "Det beror på att man är kvinna". Gränsvandreror formas och formar informationsteknologi. Doktorsavhandling, Luleå tekniska universitet; 1997:12 D.
10. Carlstedt G, Forssén A: Kvinnoforskning. - Inte bara forskning om eller av kvinnor. Läkartidningen 1996;93 (50): 4629-36.

Liv och hälsa i ett framtidsperspektiv

- hot och möjligheter
- vem har ansvaret
- kvinnoperspektiv

Socialmedicinsk tidskrifts temanummer 2/95

Kan beställas från redaktionen:
Slåttervägen 38, 178 37 Ekerö
Fax: 08-560 301 21

Konferensinbjudan tisdagen den 31 mars 1998

Om hälsokonsekvens-
beskrivningar av politiska beslut

FOLK
HÄLSO
P R O
G R A M
M E T

POLITIK OCH HÄLSA

- Är det möjligt att beskriva hälsokonsekvenser av politiska beslut?
- Finns det verktyg som kan underlätta beslutsfattandet?

Folkhälsoprogrammet, ett samverkansprojekt mellan Landstingsförbundet och Svenska Kommunförbundet, arrangerar dagen.

Ur programmet: Medverkan av kanadensiska och svenska föregångare. Presentation av verktyg.

Plats: Berns Konferens, Stockholm

Tid: Tisdagen den 31 mars 1998 kl 10-16

Information: Karin Berensson, Landstingsförbundet
tel 08-702 45 40, e-mail kab@lf.se
Sam Miller, Svenska Kommunförbundet
tel 08-772 44 95, e-mail sam.miller@svekom.se

 LANDSTINGS
FÖRBUNDET

 SVENSKA
KOMMUNFÖRBUNDET